

Михайлина КОЦЮБИНСЬКА

АВЕРИНЦЕВ У МОЄМУ/НАШОМУ
ДУХОВНОМУ СВІТІ*

Нотатки перекладача

Оглядаючись на прожите й передумане, щоразу змушена констатувати, що з огляду на свій (і загалом мого покоління) дещо припізнений і позбавлений нормальної історичної тягlosti й інформаційної свободи інтелектуальний розвиток, чимало суттєвих підставових духовних цінностей, пов'язаних із рідною - та й не тільки рідною - культурою, увійшли в мою свідомість доволі пізно, і це наклало відбиток на моє/наше становлення і доробок. Доводилося не раз у житті "відкривати велосипед" і включати нові знання в уже сформовану систему думання, перебудовуючи те, що відразу треба було будувати інакше.

Та в цій припізненості, мабуть, є і свій чар, і свої позитиви: у зрілих літах гостріше бачиш, причому, як влучно помітив поет, бачиш "не тільки видиме", можеш осягнути велич і масштаб постаті, скласти справжню ціну тому, що відкрилося тобі. Як писала в листі до мене Надія Суровцова, "під осінь воно видніше"...

Серед найвагоміших таких відкриттів, які подарувала мені доля, імена Юрія Шевельова та Сергія Аверинцева. Інтелектуальні зустрічі з доробком Юрія Шевельова (його блискуча літературознавча есеїстика, до видання якої в Україні я мала честь бути причетною, праці з історії й соціології українського мовознавства, спогади) мали і мають для мене як людини й літературознавця величезне, екзистенційне значення.

Із Сергієм Аверинцевим по-справжньому, глибинно, познайомилася, перекладаючи його на українську мову. А поле перекладу - дуже вдячний ґрунт для пізнання, адже конче мусиш проникати в

* Доповідь у НаУКМА 13. 09. 2004 на Перших міжнародних Аверинцевських читаннях. Інші доповіді будуть опубліковані в наступному числі часопису "Дух і літера".

потаємні глибини авторської думки, заглиблюватися в текст, щоб не пропустити важливого, осягнути цілість.

У чому ж уроки цього інтелектуального спілкування? В чому цінність феномена Аверинцева в нашому - пересиченому знаннями, поточеному цинізмом, морально беззахисному - світі?

Передусім - ерудиція. Марина Новикова у статті про досвід Аверинцева згадувала свою першу телевізійну зустріч із ним у вельми популярному колись "Клубі мандрівників" на таку специфічну тему: "Печери Каппадокії та печера як символ узагалі". Аверинцев тоді включився в бесіду з ведучим Юрієм Сенкевичем зі слова "отже" - як у щось давно відоме, передумане, осмислене. Авторка зауважує, що вона знала до того лише одну людину, яка могла так природно включитися в розмову на будь-яку тему зі слова "отже", - це Юрій Лотман.

Ерудиція буває різна. Холодна й егоїстична, яку тримають "для себе" як знаряддя самовивищення над загалом і не розтрачують на інших. Неструктурована й аморфна, й водночас поверхова, про все потроху - мовби ефектний феєрверк, який, спалахнувши, гасне і не здатен зігріти довкілля. Ерудиція Аверинцева - тепла й динамічна, максимально відкрита для інших. До того ж, при всій широті й енциклопедичності, глибоко структурована, обернена до пекучих моральних та інтелектуальних проблем, сповнена прямих і потенційних відповідей на виклики часу.

У статті "Онтологія правди як внутрішня пружина думки Володимира Соловйова" Аверинцев твердить: "Правду можна шукати, правда може зійти, тому у внутрішньому досвіді Соловйова вона не ідеал, не "цінність", а реальність". Тверде спокійне філософське переконання - без менторського тону й голосних інвектив - у реальності правди, в її, хай і незримій, всеприсутності, часто всупереч потворній реальності. Як внутрішнього закону, невідворотного, як зміна пір року, як схід і захід сонця, закону, завдяки якому світ не запався в тартарари, а людина продовжує лишатися людиною. Про це епіграф до статті з вірша В. Соловйова, який мені вдалося відтворити українською мовою майже дослівно:

Якщо бажання не кличуть нікуди.
Якщо обітниці - марні слова.
Жити нестерпно в лещатах облуди.
Доти живу, поки правда жива.

Такою ж чистою, незамуленою, несумісною із користю та кон'юктурою реальністю є для Аверинцева віра. Неголосно й

переконливо, на колосальному історичному й етичному матеріалі Аверинцев показує гримаси невідповідності між духовністю й політиканством, пристосовництвом від релігії. Адже для загального духовного клімату небезпечний не так чесний і неагресивний атеїзм - без войовничого безвірництва, без претензій на абсолютну істину. Найнебезпечніше - віра як мода, віра без віри у віру, без екзистенційних шукань та осягнень, без морального підґрунтя. Як важіль для утвердження в новій реальності, коли, за влучним висловом В. Гомбровича, "Бог стає пістолетом, з якого ми прагнемо застрелити Маркса". Це обертається спрощенством і лицемірством, а отже, бездуховністю, причому бездуховністю специфічного гатунку з мімікрією "під віру", що, на жаль, знаходить вдячний ґрунт у нашому невиробленому, вічно переходовому суспільстві.

У статті "Слово Боже і слово людське" Аверинцев розмірковує над відповіддю на запитання "що таке вірувати?". Можливо негативна відповідь - атеїста, можливі сумніви - скептика, та ці відповіді вкладаються в одну й ту ж "граматику", що й запитання. Та в умовах недавнього минулого вимога відповіді водночас означала її заборону. Будь-яка відповідь виявлялася блокованою модальністю запитання, "коли саме дієслово "вірувати", - твердить автор, - мовби розкладалося на літери й фонемі, що нічого не означають, - що таке "ве-і-ер-у-ве-а-те-и"? - тільки тут ми маємо перед собою шедевр Пекла - після атеїстичну ситуацію. Маємо розпад значущого слова. Прірву між історичним значенням слова-поняття та його здешевленою іпостасю, коли від слова лишається порожня оболонка. Фатальне розумове зміщення, що веде до інтелектуального зіпсуття. Аверинцев закликає "відновити структурність думки": "Справа життя - всьому давати лад, все якось поєднувати у своєму широкому лоні, але справа думки - розплутувати нитки, розбирати їх в аналітичному зусиллі, давати звіт і відповідь". ("Надії і тривоги").

Звіт і відповідь... Як зорієнтуватися в тому незатишному, жорстокому, часом абсурдному світі, що огортає нас, не розгубитися від зіткнення полярностей, знайти адекватні (принаймні для себе) відповіді. Передусім - по краплині вичавлювати в собі небезпечну й спокусливу якість свідомості, що її, слідом за Аверинцевим, визначаю як "одноклітинність" і відчуваю як чи не найбільшу загрозу. Ту, за його висловом, "каламутну й хаотичну стихію "одноклітинних" умонастроїв, підготованих десятиліттями". Те залізобетонне "так і тільки так".

Проявів такої "одноклітинності" безліч - строкатий спектр оцінок, критеріїв, ціннісних орієнтацій, мотивацій, вимог і гасел. Вони виплекані десятиліттями войовничої чорно-білої пропаганди, викоріненням інакодумання, культивування такого собі "тунельного бачення" і "приміткового існування" (термін Домонтовича) як найперших чеснот "простого советского человека". Основна мисленнева операція тут - спрощення, кастрація явища. А спрощення неадекватне реальній складності й багатолітності світу, тож і не дає змоги його осягнути. Звідси прямиий шлях до крайньої поляризації та конфронтації, взаємної ксенофобії, абсолютного неприйняття іншого.

Недаремно Марина Новикова назвала свою вже згадувану статтю "Іншологія: досвід Сергія Аверинцева". Це, справді, ключове слово: "Зустріч з Аверинцевим, - пише авторка, - стала нашою - і моєю - зустріччю з іншим.... Відкриття юдея. Відкриття християнина. Відкриття Іншого як Ближнього". Не можу не приєднатися до цих слів.

Цей досвід Аверинцева не міг не збурити нашу свідомість. Не збудити відчуття моральної відповідальності, потребу моральної виробленості, того, що так афористично визначив Василь Стус: "... самозбереження людських душі розрядів - запорука і порятунком всеблагий". Потребу внутрішньої свободи, що допомагає виробити в людині прямоходіння й прямостояння, нормалізувати дихання. Водночас зростає й суспільна цінність індивіда, розвиваються його творчі потенції, змінюється громадянська дієздатність. Така "занурена в себе" особистість не втрачена для суспільства, а, навпаки, обернена до нього. Не говоритиму "до народу" - не тому, що відкидаю, як тепер модно, таку категорію, а тому, що вона вкрай скомпрометована й девальвована спекуляціями, коли слово "народ" вживають як псевдонім "влади".

Така "внутрішня свобода", за Аверинцевим, це "єдина гарантія, що ми не витимемо з вовками жодної з конкуруючих зграй". Стан постійної внутрішньої готовності до спротиву, нав'язаному тобі, не освоєному екзистенційно й інтелектуально. Спротиву "покірному ентузіазмові натовпу" (Герцен). Триматися твердої - нековзької (від "скользящей", за Аверинцевим) позиції, обстоювати тільки те, що стало внутрішнім переконанням, а не наспівано у вуха, хоч би які наслідки для людей це не мало. Вміти "стояти собі самому", як писав Стефанік: "... най йому кажуть, що продався і "сподлився", лиш би він стояв собі сам, бо так йому належить". Чи не з таких "самотніх" осередків і твориться громадянське суспільство?!

І ще одне ключове слово в людинознавчих і людинотворчих концепціях Аверинцева - випростатися.

У своєму зверненому до молоді слові "Надії і тривоги" він писав: "Випростатися - на ділі не тільки безхмарна радість, а й випробування... Почати випростуватися - і нашттовхнутися на перешкоду - значно болючіше й прикріше, ніж звично ходити, не розгинаючись. Ми, люди, щодо цього невиправно невдячні - ніяк не хочемо радіти тому, що розігнулися трохи. Не визнає наш хребет ніякого "трохи". А один раз випросталися - і знову вже не пригнутися, навіть якщо захочеш. (Правду кажучи, тільки на таку властивість людської природи - вся надія)".

Справді, вся надія - на здатність людини самовідроджуватися. І в цьому Аверинцев перегукується із заповітним кредо Василя Стуса, що впливає з його екзистенційних формул "прямо стояння" і "самособою наповнення" -

То не провина - мати гріх.

Ще успадкований од мавпи.

Гріх - не боротися за себе

І не випростувать себе.

...Нещодавно я виступала у Львові перед випускниками Українського католицького університету з лекцією "Моральний імператив і виклики часу". Навівши ці висловлювання Стуса й Аверинцева, закінчила так: "Отже, "випростувать себе". Ефективнішого кредо я не знаю". Після урочистої церемонії вручення дипломів до мене підійшла дівчина-студентка і сказала, що хоче подякувати мені: "У мене в житті дуже відповідальний момент - я мушу зробити вибір. І я вирішила - випростаюся!" Гадаю, що ця щира душа через мене подякувала Стусові й Аверинцеву.